

Het boekje van Tichelman bevat in kort bestek een vracht aan documentatie, te veel eigenlijk voor een beknopte schets. Het omvangrijke bronnen- en noten-apparaat beslaat de bladzijden 104 tot 132. Op het titelblad staat ten onrechte 1888 in plaats van 1883 als Sneevliets geboortejaar aangegeven. Zijn raadslidmaatschap te Amsterdam in 1939-1940 als opvolger van C. Kitsz is niet vermeld.

A. F. Mellink

C. Smit, ed., *Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek van Nederland. Derde periode 1899-1919, VIII, 1917-1919* (RGP Grote Serie XLV, CXLVI; 2 dln. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1974, 1229 blz.).

Met dit volumineuze dubbeldeel heeft de uitgever het chronologische eindpunt bereikt van de door hem te verzorgen periode en bovendien het eindpunt van deze grootscheepse onderneming van de RGP: het overzicht over Nederlands buitenlandse politiek sedert 1848. Een moment om in stilte het glas te heffen, want ook de registratie van geschiedenis heeft weer haar geschiedenis. Met Smits' altijd zo verzorgde arbeid kan de historicus van Nederlands weliswaar niet jongste, maar toch jongere verleden niet anders dan gelukkig zijn. Er ligt hier een schat aan gegevens over de internationale verwickelingen niet alleen en over de rol, die Den Haag daarin gespeeld of niet gespeeld heeft, maar ook over interne toestanden, personen, de pers - niettegenstaande het feit, dat Nederland in de eerste eeuwheft toeschouwer bleef, vastbesloten in zijn voorzichtigheid. Laten we hopen, dat het nu niet jarenlang hierbij blijft, want 1919 is, wanneer we even naar bronnenuitgaven van andere landen kijken, bepaald nog geen eindpunt om het glas nu ook weer al te hoog te heffen. Om enigszins bij de tijd te blijven, dient de onderneming zo spoedig mogelijk te worden voortgezet tot aan de tweede wereldoorlog en verder! Nog vormen Van der Wals bronnenpublicaties over de Indonesische kwestie een ver vooruitgeschoven verkenning-post in niemandsland. Althans wat officiële en systematische uitgaven van regeringsdocumenten betreft.

Het doorbladeren van dit dubbeldeel, dat in opzet en uitvoering weer consequent bij de vorige aansluit, verleidt voortdurend tot nadere onderzoekjes. In totaal 1040 stukken, Duitse, Britse, Amerikaanse en Belgische staan hier bijeen; voornamelijk de correspondentie tussen de desbetreffende gezantschappen in den Haag en hun ministeries, die de uitgever wederom uit buitenlandse archieven in Bonn, Londen, Washington en Brussel heeft vergaard. Vier aanvullende Nederlandse documenten, waaronder één lang vertoog van 9 december 1919 over de positie van de Duitse keizer, sluiten het geheel af.

De jaren 1917 en 1918 waren ook voor Nederland kritieke jaren, meer nog dan de voorafgaande. De totalisering van de strijd, de naderende beslissing van de oorlog in het Westen veroorzaakten herhaaldelijk golven, die het neutrale Nederlandse eilandje dreigden te overspoelen.

Dat begon reeds dadelijk met de aankondiging door de Duitse gezant Rosen op 31 januari 1917, dat het keizerrijk tot de onbeperkte duikbootoorlog had besloten. De maanden februari tot april (toen Amerika in de oorlog trad) vormden dan ook een tijd van grote spanning en nervositeit, waarbij een conflict met Duitsland niet denkbeeldig leek en waarbij Nederlandse schepen het slachtoffer van de Duitse onderzeeërs werden. Doch ook uit deze stukken blijkt weer, dat evenals in de voorafgaande jaren noch Nederland, noch Duitsland, noch de Entente ooit op zo'n conflict aanstuurden. Dat de Nederlandse regering,

eensgezind gesteund door de gehele bevolking, tot het uiterste de neutraliteit zal trachten te bewaren, maar zich ook tegen elke agressor gewapend te weer zal stellen, die overtuiging vormt opnieuw de grondtoon van alle rapporten van de gezanten. En een tweede grondtoon is het geluid, dat de voordelen van een neutraal Nederland onbetwist tegen de nadelen voor de oorlogvoerenden opwegen. Duitsers en Engelsen blijken het au fond hierin roerend met elkaar eens. Even eensgezind zijn zij daarnaast dan weer met het verwijt, dat die neutraliteit in de praktijk eigenlijk de vijand meer ten goede komt en dat een constante druk op Den Haag vereist is, om het zwakke landje werkelijk op de onzijdige koers en uit het kielzog van de ander te houden. Voor de Entente ging het er bovenal om te beletten, dat de import naar Nederland Duitsland indirect ten goede zou komen en om te verhinderen, dat de Duitsers via Nederland hun front konden verzorgen. Dit en hun nijpend tekort aan tonnage leidde ertoe, dat Engeland en Amerika fors de duimschroeven aan gingen draaien, Nederlandse schepen requireerden of feitelijk in hun dienst dwongen, in ruil voor de benodigde invoer van producten. Smit stelt dan ook, dat vanaf oktober 1917 Nederland praktisch eveneens onder de blokkade viel.

De Duitsers trachtten daarbij Den Haag alsmar tot een hardere houding tegenover de Angelsaksen aan te zetten en in ruil voor kolenleveranties doorvoerfaciliteiten naar het front (de zand- en grintkwestie) en ruimere import van zuivel, paarden en andere producten van de Nederlanders los te krijgen. Kühlmanns opvolger Rosen zette daarbij diens politiek op bekwame wijze voort en wanneer de soms ernstige wrijvingen met Duitsland altijd weer bijgelegd werden, was dat voor een niet gering deel aan de gezant en diens matigend-intelligente invloed op Berlijn te danken. Herhaaldelijk wist hij de harde ultimatieve aanpak, die Ludendorff en de staf aanbevalen, met succes te verijdelen. Ook Rosen blijkt hier een man met veel begrip voor de Nederlandse moeilijkheden. Bovendien onderhield hij met enkele ministers, Cort van der Linden voorop, en met de belangrijkste partijleiders opvallend goede relaties, die het beeld van een onmiskenbaar pro-Duitse gezindheid onder de politieke elite oproepen. Laat Rosen de zaak mooier voorstellen dan ze was - volgens de Brit Townley werden de Hollanders door grote angst voor 'the Huns' bezeten - hij citeert uitlatingen, die er niet om liegen voor politici van een zo geprononceerd neutraal land, zoals van Kuyper in november 1918, vlak vóór de kapitulatie, dat elke hartslag (Kuyper was weliswaar boven de tachtig) de Duitse keizer en het Duitse volk toebehoorden. Kuyper roemt hij ook vanwege de pro-Duitse houding van 'de Standaard' (I, 210). Opmerkelijker - want Kuypers germanofilie is niets nieuws - zijn Rosens relaties met Troelstra en de SDAP, die vooral na de vredesconferentie te Stockholm (april-mei 1916) 'immer mehr zu unserm Freunde geworden' (I,166). Ook met de oude De Savornin Lohman werd de verhouding steeds hartelijker. Dankzij deze contacten met de belangrijkste partijleiders wist Rosen in april 1918, toen er weer een gespannen situatie tussen beide landen dreigde, de Tweede kamer te mobiliseren, zodat zij zich tegen Loudon - minister van buitenlandse zaken, zwakke kleurloze figuur - keerde, die op dat moment echter niet van zwichten voor de Duitse druk wilde weten. Zo althans het rapport van de gezant (I, 166)! Nader spuurwerk zou hier stellig nog interessante details aan het licht kunnen brengen. Een tegenvaller voor de Duitse diplomaat was daarentegen, dat de bekwaamste en energiekste persoonlijkheid uit het kabinet, Treub, minister van financiën, zo zeer een man van de Entente was. Wat ook door Rosens directe tegenspeler, de Britse gezant Townley, wordt bevestigd. De algemene wrevel vooral in zakenkringen (met uitzondering van Amsterdam) jegens de Entente op grond van de blokkade en alle daarmee verbonden chicanes, maar ook omdat aan die zijde de minste bereidheid voor vredesonderhandelingen te bespeuren viel, nam in deze laatste oorlogsjaren stellig toe, al werd de gunstige stemming je-

gens het keizerrijk bij tijd en wijle weer bruusk verstoord - zeer tot Rosens smart - door de meedogenloze duikbootoorlog.

Uiteraard knoopte ook Townley ijverig links en rechts relaties aan, al was hij minder bewaam dan zijn Duitse rivaal. Over november-turbulentie en Troelstra-incident vinden we in de Britse stukken gedenkwaardige passages. De gezant blijkt in die tweede novemberweek even in paniekstemming. Hij houdt er ernstig rekening mee, dat de val van de monarchie en het uitbreken van de revolutie direct voor de deur staan. Hij geeft geruchten door, dat Wijnkoop en Lou de Visser (hij heeft het over 'Knoop en Visscher', I, p. 607) geld hadden ontvangen om de revolutie te starten. Wordt Nederland bolsjewistisch dan is daarmee echter meteen West-Europa ernstig bedreigd, want de golven zullen overslaan. Hij tracht kamerleden te bewerken en verspreidt eigenmachtig het gerucht, dat een socialistisch-republikeins Holland niet op de broodnodige hulp en invoer van de zijde der geallieerden zou kunnen rekenen; een campagne speciaal bedoeld voor Troelstra's oren en Townley schrijft het dan ook prompt aan dit ingrijpen toe, dat de socialistenleider zo snel in zijn schulp kroop, waarmee hij als één van de redders van het Nederlandse bestel poseert. Maar daarnaast ziet hij vooral in Nolens en diens goed en hecht georganiseerde RKSP in deze bange dagen Troelstra's grote en superieure tegenspeler, die er bovenal toe heeft bijgedragen, dat de revolutionaire vonk onmiddellijk doofde. Had de socialistenleider direct toegeslagen, toen regering en partijen radeloos en in de war waren, dan zou hij succes hebben gehad; diens onrealistisch afwachten in het geloof aan een onafwendbare historische ontwikkeling had de zaak verbruid.

Ook de Belgische stukken werpen enig licht op de angst voor een bolsjewisering van West-Europa, en dan iets later, in het voorjaar 1919, na de Hongaarse gebeurtenissen en de Spartacisten-troebelen in Duitsland. Heemskerk, minister van justitie, gaf tegenover de gezant Fallon in april uiting aan zijn vrees voor een samengaan tussen Troelstra en Wijnkoop in het uur van de beslissing (II, 1164/65). Maar het zwaartepunt in Fallons berichten ligt natuurlijk in deze maanden na de wapenstilstand op de Belgisch-Nederlandse spanning naar aanleiding van het annexionisme en de pogingen van Brussel om Fransen, Engelsen en Amerikanen voor hun verlangen te winnen, alvorens met de Nederlanders te onderhandelen. Fallon wijst zijn minister Heymans er constant op dat Nederland, regering en volk, pal zullen staan en zich vierkant tegen afstand van Zeeuws-Vlaanderen of van Limburgs territorium zullen verzetten. Voor de schadeloosstelling in de vorm van Duits gebied (Oost-Friesland wordt genoemd) voelt men niets. Hij bericht uitvoerig over de geestdriftige betogingen voor Oranje bij de reis van koningin Wilhelmina door Limburg en - in mindere mate - door Zeeuws-Vlaanderen, waarbij hij echter niet nalaat vraagtekens te plaatsen achter de spontaneïteit van vooral de Limburgse manifestaties, die zorgvuldig geësceneerd zouden zijn.

In de Amerikaanse stukken staat weer de blokkade en al wat daarmee voor de Nederlandse in- en uitvoer samenhangt voorop. En ook de Amerikaans-Nederlandse verhouding was in deze eindfase van de oorlog verre van hartelijk. Ja, de Amerikaanse uitvoerpolitiek, die door Vance Mc Cornick (hoofd van de 'War Trade Board') werd geleid, was op papier nog radikaler en ontoegeeflijker dan de Engelse, terwijl in de praktijk de Amerikanen dan weer herhaaldelijk voor allerlei concessies te vinden waren, die hun bondgenoot weinig gelukkig stemden, zodat ook binnen het Angelsaksische kamp wrijfpunten ontstonden.

Rosen blijkt overigens de enige te zijn, die regelmatig tegenover zijn departement voor begrip en soepelheid ten aanzien van Nederland pleit en die zich als een soort middelaar opstelt - uiteraard alleen omdat hij een harmonieuze Duits-Nederlandse samenwerking in het uiteindelijke belang van zijn vaderland zag. In elk geval bleek hij de zelfstandigste

RECENSIES

onderzijn collega's, die zich - met name Fallon - meer beperken tot registratie van wat er in Nederlandse regeringskringen en bij de publieke opinie zoal leeft en speelt en die zich veel sterker als instrumenten van hun regeringen beschouwden.

Tot slot toch nog iets voor de klachtenbus (waarbij ik niet aan de enkele onuitroeibare zelffouten denk). Smits inleiding is zeer nuttig en zijn personalieregister eveneens, al is het niet geheel volledig. Dat aan de selectie zelf een element van willekeur niet ontbreekt is onvermijdelijk, zoals bijvoorbeeld de eindstreep in juni 1919, die de uitgever zonder nadere uitleg getrokken heeft. Maar dat ook nu weer de Franse documenten ontbreken (evenals in deel VII) blijf ik een groot gemis vinden. En terwijl er bij de Duitse en Engelse stukken over het algemeen van een dialoog tussen gezantschap en ministerie sprake is, valt bij de Amerikaanse en vooral bij de Belgische juist dat ministerie nog al eens weg, zodat we hier het gevoel krijgen bij een telefoongesprek aanwezig te zijn, waarvan we slechts de ene spreker kunnen volgen. Doch niettegenstaande deze gaten en hiaten heeft Smit aan de geschiedschrijving over Nederlands buitenlands beleid en over de interne verhoudingen - voorzover die zich in de diplomatieke rapporten spiegelen - rijkelijk proviand verschaft.

H. W. von der Dunk

S. Y. A. Vellenga, *Katholiek Zuid Limburg en het fascisme. Een onderzoek naar het kiesgedrag van de Limburger in de jaren dertig* (Maaslandse Monografieën, 19; Assen: Van Gorcum & Comp., 1975, xvi + 173 blz., f 32,50).

Bij de Provinciale-Statenvierkiezingen van 1935 verwerfde de NSB - groot succes voor een partij, die voor het eerst meedeed! - in heel Nederland 7,9% van de stemmen; per provincie verschilde het percentage NSB-stemmen nogal aanzienlijk en het hoogst scoorde de partij van Mussert in Limburg, namelijk 11,69%; die Limburgse NSB-stemmen waren dan nog voor een groot deel afkomstig uit het zuidelijk deel van de provincie. Dit verschijnsel is in 1964 reeds door dr. G. A. Kooy uitvoerig gesignaleerd, maar niet verklaard in zijn *Het echec van een 'volkse' beweging*. In het nu voor ons liggende (oorspronkelijk als dissertatie verschenen) boek van S. Y. A. Vellenga wordt gepoogd de verklaring te vinden.

Vellenga heeft zijn onderzoek tegen een brede achtergrond geplaatst. De historisch bepaalde bijzondere positie van het pas in 1839 in zijn geheel bij 'Holland' gekomen Zuid-Limburg, de economische geschiedenis van het gebied, de sociale verhoudingen en de positie van de machtige Rooms-Katholieke Staatspartij krijgen uitgebreid aandacht, evenals de ontwikkeling van de katholieke stands- en vakorganisaties. Als bijdrage tot de sociale en politieke geschiedschrijving van Limburg acht ik het boek dat vlot en onderhoudend geschreven is dan ook zeer geslaagd. Een andere vraag is, wat het bijdraagt aan het fascisme-onderzoek in Nederland.

Twee vragen heeft Vellenga zich (zie 140) gesteld: 1) Wie hebben in 1935 in Zuid-Limburg bijgedragen tot het verkiezingssucces van de NSB (en in mindere mate ook van de extremistische NSNAP van majoor Kruyt, die overigens door Vellenga wel in zijn cijfertabellen is opgenomen, maar voor de rest weinig aandacht krijgt). 2) Uit welke factoren is dit succes te verklaren? Bij zijn door deze vragen geleid onderzoek maakt hij onderscheid tussen enerzijds het agrarische gebied ten Zuiden van de Geul, anderzijds de Mijnstreek, die hij dan nog weer onderverdeelt in de Oude en de Nieuwe Mijnstreek (een derde gebied, Maastricht met directe omgeving, laat hij als 'geval apart' buiten beschouwing).